

Karaimi w samorządzie trockim w XIX w.

Poszukując materiałów historycznych do książki *Trakai karaimų pasaulis*, przy powstaniu której współpracowałam z Raisą Kobecką i Nadeždą Zajančkovską, przyjrzałam się księgom pamiątkowym guberni wileńskiej z lat 1845–1915.

Księgi pamiątkowe to rodzaj informatorów — książek adresowych wydawanych w prowincjach i regionach Imperium Rosyjskiego corocznie od połowy 1830 r. do 1917 roku. Były przygotowywane przez lokalnych urzędników i organy spraw wewnętrznych. Za sporządzanie wileńskich ksiąg odpowiadał Wileński Gubernialny Statystyczny Komitet. Pozwalają one uzyskać informacje o składzie poszczególnych organów władzy lokalnej i zawodach mieszkańców, stanie przyrody, gospodarce, kulturze, życiu codziennym, a także obserwować zmiany zachodzące w prowincji lub regionie rok po roku przez ponad 80 lat.

Księgi miały usystematyzowany układ i zawierały informacje podzielone na cztery podstawowe rozdziały:

- informator adresowy (wykaz wszystkich władz wojewódzkich i powiatowych oraz instytucji publicznych wraz z ich personelem),
- spis administracyjny (informacje o podziale administracyjnym guberni, o instytucjach pocztowych i telegraficznych, sposobach i trasach komunikacji w obrębie guberni, o przedsiębiorstwach przemysłowych i handlowych, szpitalach i aptekach, instytucjach edukacyjnych, muzeach i bibliotekach, księgarniach i drukarniach, o czasopiśmie wydawanych w guberni, wykaz osiedli, wykaz dużych właścicieli ziemskich prowincji itd.),
- przegląd statystyczny (tabele statystyczne ludności, własności ziemi, rolnictwa, dane statystyczne z zakresu sądownictwa, służby zdrowia, przemysłu, edukacji publicznej, pożarów, dochodów i zaległości itp.),
- zbiory naukowe i historii lokalnej (materiały źródłowe, opisowe, badawcze, archeologiczne i bibliograficzne).

Zaznaczana jest również przynależność konfesyjna wymienianych osób, co bardzo ułatwia identyfikację przedstawicieli

poszczególnych grup — nie tylko społecznych i zawodowych, ale też wyznaniowych.

Wszystkie te cechy nadają księgom wyjątkową wartość faktograficzną dla prac historycznych, genealogicznych i społecznych, geograficznych, demograficznych, etnograficznych oraz badań historii lokalnej. Dzięki projektowi badawczemu prowadzonemu przez Rosyjską Bibliotekę Narodową możemy korzystać ze skanów zamieszczonych w otwartym dostępie na stronach internetowych. Nie czekając na oficjalny rezultat tych prac, którym ma być 15-tomowy bibliograficzny słownik *Памятные книжки губерний и областей Российской империи: Указатель содержания*, można przyrzeć się wybranym aspektom i zawartym w wykazach informacjom — w moim przypadku tym, które dotyczą Karaimów mieszkających w Trokach i ich miejsca w samorządzie miasta i jego różnorodnych instytucjach.

Wydana przez Stefana Gąsiorowskiego w 2020 r. monografia pt. *Karaimi w Koronie i na Litwie w XV–XVIII wieku* (Kraków, wyd. 2) dokładnie omawia stan prawny, status Karaimów w Trokach oraz struktury samorządu karaimskiego oparte o prawo magdeburskie. Posiadanie własnej instytucji było przywilejem nadanym Karaimom przez Wielkiego Księcia Litewskiego Kazimierza Jagiellończyka w 1441 r. i zatwierdzanym przez kolejnych królów polskich aż do czasów Stanisława Augusta (do 1770 roku). Prawo to praktycznie dzieliło miasto Troki na dwa organizmy — miasto chrześcijańskie i miasto karaimskie posiadające dużą autonomię. Sytuację zmieniły zabory. Zgodnie z rosyjskim prawem organizm miasta Troki został scalony, a Karaimi utracili swój samorząd i swojego wójta odpowiadającego przed królem lub wyznaczonym przez niego namiestnikiem. Jak się jednak okazuje, utrzymali swoją pozycję w mieście przez cały XIX wiek. Analiza kolejnych

roczników „Księgi pamiątkowej guberni wileńskiej” daje nam wgląd w strukturę miejską Trok i miejsce Karaimów w samorządzie miejskim i w jego instytucjach w tym okresie.

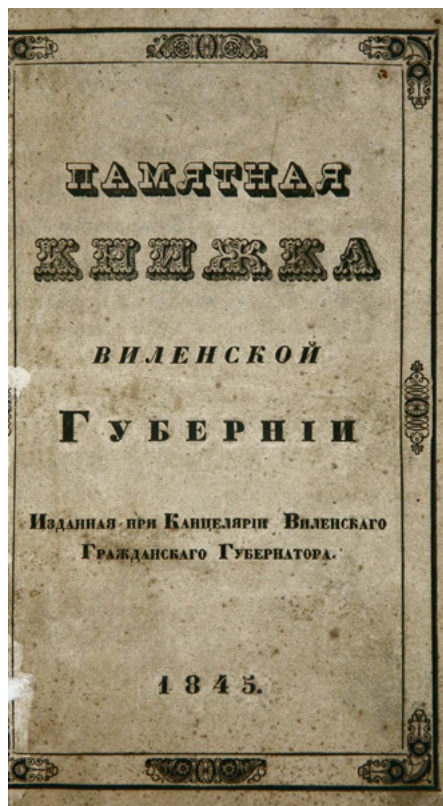
Lokalną władzą samorządową w Imperium Rosyjskim były **magistraty miejskie** działające w latach 1724–1727 i 1743–1778 (w 1724 r. zastąpiły one ratusze i izby ziemskie, jednak w 1727 r. przywrócono nazwę ratusz). W 1778 r. funkcje organów lokalnego samorządu przekazano miejskim dumom i sześciogłosowym dumom. W 1800 r. przekształcono je ponownie w rathauzy (ratusze), które jednocześnie pełniły funkcje organów samorządu terytorialnego i sądu miejskiego. Struktury te działały do 1866 roku. Składały się z burmistrzów (burgomistrzów) wybieranych przez obywateli (szlachtę i właścicieli ziemskich) i kilku **ratmanów** wybieranych przez pozostałą ludność (mieszczan i kupców).

W Trokach (zgodnie z przedrozbiorową strukturą miasta) w okresie funkcjonowania ratusza burmistrzowi towarzyszyło dwóch ratmanów: przedstawiciel chrześcijan i przedstawiciel Karaimów. Funkcje karaimskiego ratmana sprawowali w kolejnych latach w okresie od 1845 do 1866 roku: Isaja S. Szpakowski, Izaak A. Ławrecki, Azariasz A. Kobecki, Iosif A. Kobecki, Bernard Szpakowski. W latach 1864–1866 Gedeon A. Pilecki pełnił funkcje burmistrza.

Karaimi w XIX w. pełnili różne funkcje również w innych instytucjach miejskich w Trokach. Byli nie tylko przedstawicielami społeczności karaimskiej pracującymi na rzecz Karaimów mieszkających w mieście, ale zajmowali stanowiska również w ogólnych strukturach miejskich i w urzędach zajmujących się sprawami wszystkich mieszkańców miasta i powiatu niezależnie od ich statusu:

Komisja Mieszkaniowa (Квартирная комиссия) powstała w 1808 r. w miastach Imperium Rosyjskiego w celu zabezpieczenia miejsc noclegowych dla wojskowych. Przewodniczył jej horodniczy (urzędnik zarządzający miastem powiatowym posiadający kompetencje policyjne), a jej członkami byli przedstawiciele szlachty, mieszczan i Karaimów. W latach 1845–1875 społeczność karaimską reprezentowali: Ilia J. Łobanos, Izaak J. Kobecki, Jakub Z. Kapłanowski, Izaak M. Zajączkowski, Achiezer I. Ławrecki, Eliasz J. Łobanos i Daniel Charczenko.

Sąd Sierot (Сиротский суд) był organizacją samorządu miejskiego, do której obowiązków należała opieka nad wdowami i sierotami. Instytucja ta powstała w 1775 r. i działała do 1917 roku. Na jej członków wybierani byli na trzyletnią kadencję zasobni kupcy, rzemieślnicy cechowi i mieszczanie. Przynajmniej jeden z członków musiał mieć kompetencje księgowego. Do zadań Sądu należała dbałość o prawidłową opiekę nad wdowami i małoletnimi sierotami oraz właściwe rozporządzenie ich majątkiem przez opiekuna. Jeśli małoletni z jakiegoś powodu pozostawał bez nieruchomości, Sąd Sierot musiał zapisać go do służby cywilnej lub zapewnić przyjęcie do szkoły publicznej. Jeśli małoletni nie należał do szlachty, sąd musiał umieścić

Okładka Księgi pamiątkowej guberni wileńskiej z 1845 roku

Okładka książki *Trakai karaimų pasaulis*, red. Nadežda Zajančkovskaja, Vilnius 2022. Książka ukazała się nakładem Dyrekcji Trockiego Narodowego Parku Historycznego

go w rodzinie, w której otrzymał wykształcenie lub zawód, albo w sierocińcu. Trocki Sąd Sierot tworzyli w latach 1875–1890: Izaak J. Poziemski, Marek J. Ławrecki. Daniel S. Charczenko w latach 1878–1881 reprezentował w nim p.o. miejskiego starosty.

Wydział Akcyzowy (Акцизное управление) to powiatowa instytucja, która odpowiedzialna była za pośrednie dochody podatkowe, tzw. podatki akcyzowe. Utworzona w 1862 r. na podstawie „Przepisów o podatku akcyzowym” z dnia 4 czerwca 1861 roku kontrolowała wpływ podatku akcyzowego na produkcję cukru, napojów alkoholowych, tytoniu, olejów oświetleniowych, zapalek i innych. Została zlikwidowana po październiku 1917 roku. W VII okręgu miasta Troki w latach 1898–1899 w komisji tej pracował jako księgowy Eleonor I. Szpakowski.

Miejska administracja publiczna (Городское общественное управление) zorganizowana w oparciu o przepisy z 1870

i 1892 r. działała do roku 1918. Organami tej administracji były rady miejskie (городская дума) i władze miasta (городская управа). Do kompetencji rad miejskich należało zarządzanie opłatami miejskimi, kapitałem i majątkiem miasta oraz dbałość o jakość życia (chodniki, zaopatrzenie w wodę, oświetlenie, ogień, odprowadzanie ścieków itp.), o zdrowie mieszkańców (działalność szpitalna), o środki edukacji publicznej (działalność oświatowa), o opiekę nad biednymi i temu podobne. Rady rozporządzały również wpływami z tawern, z transportu, z handlu wozami, końmi, powozami, psami i innych.

Plan Nowych Trok wykonany w 1846 r. przez Polikarpa Jurewicza (linie niebieskie), uzupełniony w oparciu o mapy z 1915 roku. Linie kolorystyczne sprawdził z natury inż. arch. Juozas Komarauskas (Komarowski) w 1926 roku. Ze zbiorów Trakų istorinis nacionalinis parkas

W latach 1877–1881 obowiązki starosty miejskiego pełnił Daniel S. Charczenko, który w 1882 r. był członkiem władz miasta. W latach 1882–1894 społeczność karaimska miała w miejskiej dumie corocznie od pięciu do sześciu przedstawicieli (гласных). Byli to: Awiezer M. Bezekowicz, Daniel Sz. Charczenko, Ananii D. Charczenko, Jakow Z. Kapłanowski, Julian S. Kobecki, Josif I. Kobecki, Josif I. Łobanos, Gedeon A. Pilecki, Marek S. Poziemski, Achiezer I. Zajączkowski. W latach 1888–1894 Ananii D. Chorczenko był starostą trockich mieszczkańskich władz miasta (Староста трокской мещанской управы).

W Trockiej Izbie ds. podatków handlowych (Троцкое раскладное по государственному промысловому налогу присутствие) w 1900 roku pracował Jozue Szpakowski, a w 1913 r. Eleonor I. Szpakowski.

Miejska Izba ds. podatku mieszkaniowego (Городское по квартирному налогу присутствие) powstała w 1893 r. na podstawie ustawy o państwowym podatku mieszkaniowym i działała do 1818 roku. W 1904 r. członkami tego organu byli: Achiezer I. Zajączkowski, Samuił S. Szpakowski i Awiezer Bezekowicz. W latach 1906–1915 zasiadał w niej Izaak Bogusław Firkowicz.

Członkami **Powiatowej Izby Skarbowej** (Уездное податное присутствие) w 1887 r. było dwóch trockich kupców drugiej gildii: Julian S. Kobecki i Gedeon A. Pilecki.

Członkiem **Trockiej Powiatowej Izby ds. dystrybucji podatków** (Троцкое уездное раскладное по промысловому налогу присутствие) w 1901 r. był Izajasz Szpakowski, a w latach 1913–1914 Eleonor I. Szpakowski.

Kongres mediatorów pokoju (Съезд мировых посредников) powstał na podstawie rozporządzenia „O prowincjonalnych i powiatowych instytucjach do spraw chłopskich” z 19 lutego 1861 roku. Zjazdy powiatowe zajmowały się sprawami związanymi z rozpatrywaniem i zatwierdzeniem statutów, ich korektą po weryfikacji przydziału chłopskiego, skargami na mediatorów pokojowych w sprawie podziału ziemi właścicieli ziemskich i tymczasowo zadłużonych chłopów, decyzjami zgromadzeń gmin wiejskich i ich urzędników. W latach 1897–1900 sekretarzem Kongresu był Moisei I. Pilecki, który jednocześnie pełnił rolę sekretarza w Urzędzie ds. czynszów (По чиншевым делам присутствие).

Trocki Miejski Uproszczony Zarząd Społeczny (Троцкое городское упрощённое общественное управление) został wprowadzona przez „Statut Miasta” z 6 czerwca 1892 roku. Wcześniej, zgodnie z regulaminem miejskim z 1870 roku, miasta były zarządzane przez struktury wybierane przez dumę miejską i władze miasta. Duma Miejska wybierała burmistrza, jego towarzysza (zastępcę) i członków rady spośród swoich członków. Burmistrz kierował zarówno Dumą, jak i administracją, koordynując ich pracę. W latach 1895–1898 funkcję kandydata na komisarza miejskiego pełnił Osip I. Łobanos, następnie w latach 1898–1903 Achiezer I. Zajączkowski.

Zjazd Powiatowy (Уездный съезд) był środkowym szczeblem systemu regulacji sądowych i administracyjnych, których wszystkie części (z wyjątkiem sędziów miejskich) nazywano „przepisami odpowiedzialnymi za sprawy chłopskie”. Zjazdy powiatowe zostały ustanowione w 1889 r. i zastąpiły wcześniej istniejące powiatowe urzędy ds. chłopskich (уездные по крестьянским делам присутствия). W latach 1910–1915 sekretarzem Zjazdu był Ananii D. Charczenko.

Powiatowa Komisja Zarządzania Gruntami (Уездная землеустроительная комиссия) działała od 1906 roku. Komisje te zostały utworzone, aby pomóc Chłopskiemu Bankowi Ziemiemu w kupnie i sprzedaży ziemi chłopom w potrzebie. Były odpowiedzialne za sprawy związane z przesiedleniami na grunty państwowe, dzierżawieniem ich chłopom oraz

szeroko rozumianą poprawą warunków rolnictwa. Składały się z przewodniczącego komisji, przewodniczącego rządu powiatowego ziemiaństwa zastępującego przewodniczącego komisji pod jego nieobecność, osoby wyznaczonej przez Generalną Dyrekcję Gospodarki Gruntami i Rolnictwa jako nieodzowny członek komisji, powiatowego członka sądu rejonowego lub przewodniczącego kongresu sędziów pokoju, członka z określonego wydziału w powiatach, w których znajdują się dane grunty, inspektora podatkowego i szefa ziemiaństwa lub odpowiedzialnego urzędnika okręgu, trzech członków wybranych ze zgromadzenia ziemian powiatu i trzech przedstawicieli chłopów mianowanych losowo spośród kandydatów wybranych przez zgromadzenia włościan powiatu. W roku 1909 sekretarzem był Ananii D. Charczenko.

W latach 1895–1901 **powiatowym felczere**m był Achiezer I. Zajączkowski.

W latach 1899–1900 pełniącym obowiązki **naczelnika trockiego więzienia** był Samuel S. Juchniewicz, a w latach 1900–1905 funkcję tę pełnił Achiezer I. Zajączkowski.

W **instytucjach pocztowo-telegraficznych** starostwa trockiego pracowali: w Trokach — Dawid S. Nowicki (1913–1915), Marek S. Nowicki (1915), Semion E. Jutkiewicz (1915), w Oranach — Semion E. Jutkiewicz (1913), w Choslu — Semion M. Juchniewicz (1913).

Karaimski Zarząd Duchowny

Ustawa z 3 marca 1837 r. wprowadziła jednolite standardy karaimskiej administracji duchownej w Imperium Rosyjskim, określając prawne położenie karaimskich gmin wyznaniowych, zasady ich organizacji wewnętrznej, przywileje i obowiązki osób duchownych, ich wzajemne relacje oraz źródła utrzymania. Na czele religijnej społeczności karaimskiej stanął hacham rezydujący w Eupatorii, a przy każdej kienesie karaimskiej urzędowali dwaj duchowni (starszy hazzan i młodszy hazzan) oraz szamasz. Hacham i dwaj eupatoryjscy hazzani tworzyli **Taurydzki Karaimski Zarząd Duchowny**, który na cotygodniowych spotkaniach miał obowiązek rozpatrywania wszelkich spraw nurtujących wiernych zamieszkujących gubernię taurydzką i odesską. Zarządzeniem z 13 listopada 1850 r. gminy Karaimów zachodnich guberni zostały przyporządkowane Taurydzkiemu Karaimskiemu Zarządowi Duchownemu, uzyskując jednocześnie ten sam status i organizację wewnętrzną.

8 kwietnia 1863 r. powołany został oddzielny **Trocki Karaimski Zarząd Duchowny**, na którego czele stanął drugi hacham. Siedzibą hachamatu trockiego były Troki w Gubernii Wileńskiej. Na cele utrzymania nowoutworzonego Zarządu Duchownego w Trokach przyznanych zostało 160 dziesięcin ziem państwowych, z czego 60 przeznaczonych było na potrzeby hachama, po 40 na potrzeby dwóch hazzanów, 20 zaś — szamasza. Majątek ten nazywany Malowanka (później również *Kiorklu Sała*) stanowił źródło dochodów Karaimskiego Związku Religijnego

również w latach 20. XX wieku. Dysponowanie zyskami z majątku należało do kompetencji Hachama, który decyzje w tej kwestii podejmował w porozumieniu z członkami Karaimskiego Zarządu Duchownego. Proces reorganizacji systemu administracji duchownej trwał sześć lat.

W Pamiątkowych księgach Guberni Wileńskiej karaimskie władze duchowne były wykazywane początkowo w spisach centralnych Wilna ze wskazaniem hazzana lub hazzanów oraz szamasza pracujących w Trokach, natomiast po sformalizowaniu się Karaimskiego Zarządu Duchownego w Trokach przeniesieni zostali do wykazów Powiatu Trockiego.

Na czele Karaimskiego Zarządu Duchownego w Trokach stali hachamowie lub pełniący obowiązki hachama:

	Imiona	Nazwisko	Lata urzędowania
	Izaak Bogusław	Kaplanowski	1868–1898
p.o.	Feliks	Malecki	1898–1902
	Romuald	Kobecki	1902–1910
p.o.	Izaak Bogusław	Firkowicz	1910–1915
p.o.	Zachariasz	Mickiewicz	1918–1924
p.o.	Feliks	Malecki	1924–1924
p.o.	Szymon	Firkowicz	1924–1928
	Seraja	Szapszał	1928–1961

Funkcję hazzana w Trokach pełnili:

Imiona	Nazwisko	Lata urzędowania	Funkcja
Szymon	Firkowicz	[1834]	
Abraham	Ławrecki	?–1844	
Moriel	Kaplanowski	1844–1854	st. hazzan
Ananiasz	Abkowicz	1844–1876	mł. hazzan
Gabriel	Firkowicz	1856–1869	st. hazzan
Nisan	Firkowicz	1875–1899	mł. hazzan
Feliks	Malecki	1893–1901	st. hazzan
Juhuda	Bezikowicz	1901–1905	st. hazzan
Izaak Bogusław	Firkowicz	1901–1905	mł. hazzan
Izaak Bogusław	Firkowicz	1906–1915	st. hazzan
Ananiasz	Dubiński	1908–1913	mł. hazzan
Zachariasz	Mickiewicz	1913–1915	mł. hazzan
Zachariasz	Mickiewicz	1918–1922	st. hazzan
Rafał	Abkowicz	1919–1920	mł. hazzan
Szymon	Firkowicz	1920–1928	mł. hazzan
Szymon	Firkowicz	1928–1982	st. hazzan

Funkcję szamasza w Trokach pełnili:

Imiona	Nazwisko	Lata urzędowania
1. Jozua	Dubiński	1861–1869
2. Jozjasz	Moszkiewicz	1869–1881
3. Gabriel	Abkowicz	1885–1895
4. Abraham	Firkowicz	1898–1900
5. Gabriel	Eliaszewicz	1900–1915
6. Józef	Kobecki	1924–1924
7. Elias	Dubiński	1925–1931
8. Aleksander	Szpakowski	1931–1945

W pamiątkowych księgach można zaobserwować pewną prawidłowość zatrudniania duchownych w poszczególnych okresach: pomimo że prawo stanowiło, że przy trockiej kienesie powinno być dwóch duchownych i szamasz, to w okresie podległości duchownych władz trockich pod Hachamat Taurydzki służbę faktycznie pełnili młodszy i starszy hazzan, natomiast w okresie pełnienia funkcji hachama Trockiego przez Izaaka Bogusława Kapłanowskiego był powoływany jedynie młodszy hazzan i szamasz. Dopiero objęcie funkcji starszego hazzana przez Feliksa Maleckiego w 1893 r. zmieniło tę prawidłowość. Nie zawsze obsadzone było też stanowisko szamasza — w księgach pamiątkowych wykazywano na którym stanowisku był wakat w danym roku.

Pod Karaïmski Zarząd Duchowny w Trokach podlegał powstały w 1894 r. karaïmski dom modlitewny w Wilnie. Znajdował się on w pomieszczeniach wynajmowanych w domach prywatnych: w Zaułku Konnym w dom Sokolnickiego (1894–1897), przy ul. Trockiej w Domu Żuka (1898–1900), na ul. Wileńskiej

w domu zagranicznych katolików (1901–1914), a dopiero w 1915 r. na ul. Grodzkiej (Городской, obecnie Liubarto) nr 6 w budynku należącym do Zarządu. Do 1897 r. kienesą była pod opieką p.o. szamasza Ilji Isajewicza Rojeckiego, w latach 1898–1902 zajmował się nią starszy trocki hazzan Feliks Malecki, a od 1904 r. nadzorował jej działalność Karaïmski Trocki Zarząd Duchowny (bez imiennego wskazania osoby odpowiedzialnej).

W latach 1894–1898 w **szkole** przy kienesie prawa biblijnego, zasad języka karaïmskiego i języka biblijnego uczył starszy hazzan Feliks Malecki, w latach 1894–1895 wspierał go szamasz Gabriel A. Abkowicz. W 1899 r. szkoła została przekształcona w **prywatną szkołę podstawową dla dzieci karaïmskich**, w której języka rosyjskiego i przedmiotów ogólnokształcących uczył nauczyciel spoza społeczności, a przedmiotów z zakresu prawa religijnego, zasad wiary i języka starszy hazzan Feliks Malecki (1897–1902) oraz Izaak Bogusław Firkowicz (1900–1915). W roku 1901 wileński kupiec Mojsei Durunca pełnił funkcję honorowego opiekuna (почетный блюститель) szkoły.

Uroczyscie świętowane w tym roku rocznice — 625 lat osadnictwa karaïmskiego oraz 700 lat praw miejskich Trok — stanowią dobry moment na pokazanie faktycznego wkładu społeczności karaïmskiej w rozwój miasta w różnych okresach historycznych, wpływu jej członków na stanowienie praw i roli jaką odgrywali we władzach miejskich i samorządzie miasta w poszczególnych epokach. W tym tekście skupiłam się przede wszystkim na wieku XIX. Uzupełnia on opublikowany w 2017 roku w „Almanachu karaïmskim” Diariusz trocki z lat 1918–1927. Należy mieć nadzieję, że i współcześnie karaïmscy mieszkańcy Trok mogą znaleźć właściwe dla siebie miejsce w samorządzie miasta i mieć wpływ na kształtowanie miejsca, z którym od wieków są związani. ■

Mariola Abkowicz

Widok na trocką kienesę od strony jeziora Tatarszki. Pocztówka sprzed 1918 roku. Źródło: polona.pl